

Kielemme käytäntö

Yksityinen vai yksittäinenkö männyn siemen?

Kun näkyy ilmenevän epä tietoisuutta ja erimielisyyttä sanojen *yksityinen* ja *yksittäinen* käyttöalasta, lienee hyödyksi tarkastella niitä. (Esimerkit ovat Nykysuomen sanakirjan aineksesta.)

Sanassa *yksityinen* voidaan erottaa seuraavat päämerkitykset:

1. a. Se tähdentää, että on puhe yhdestä tai kustakin lajin yksilöstä. Esim.: *Yksityisen jesuiitan täytyi ajatella ja toimia niinkuin veljistö ajatteli ja käski. Kunkin yksityisen oppilaan kyvyn mukaan on koristeellisimpiakin kirjaimia myöhemmin harjoitettava. Jos valtiolle kuuluvalla alueella tavataan yksityinen puu tai puuryhmä — —, jonka säilyttämisellä on merkitystä tieteen tai erikoisuutensa kannalta — —. — — kuitenkin niin, etteivät luokat muuttuneet minkään yksityisen ammatin työpajoiksi. Kansan muistossa elää maurilaissotien jälkikaikuna rikas keskiaikainen sankarirunous ja kehittyä vielä edelleenkin yksityisten runoniekköjen viljelmänä. Yksityiset ikkunat rantarakennuksessa katoavat ja sulavat yhdeksi pitkäksi riviksi. Yksityisillä vaatekappaleilla pitää olla sellainen malli, että ne tuntuvat mukavilta. Yksityisinä Turun murteen ominaisuuksina mainitsee Vhael vielä — —. — Tällöisissä tapauksissa yksityinen voidaan merkityksen muuttumatta joko jättää pois tai korvata sanoilla kukin tai eri.*

1. b. Joskus *yksityinen* sisältää vivahduksen 'erillinen' tai 'yksinäinen'. Esim.: *Vartiomiehet ovat joko yksityisiä tai parivartiomiehiä. Yksityisiä [lehden] numeroita myy ja jatkuvia tilauksia ottaa Keskusmetsäseura Tapio. — — yksityisiä, hyvin kitukasvuuisia koivuja. Koneen yläosassa makasiinien päällä valaa kone yksi-*

tyisiä kirjakkeita, jotka heti järjestyvät makasiinissa ja kokoontuvat rivinkokoojaan. Niin kauan kuin levy pyörii hitaasti, kuuluu vain yksityisiä ilman säsäyksiä, mutta nopeuden lisääntyessä syntyy jatkuva ääni, sävel. Nuori rouva haluaa yksityisen neidin tai herran rouva haluaa yksityisen neidin tai herran taloutta hoitamaan. 1 huone ja keittiö sekä yksityinen huone vuokratalosta — —. Ei se ole aivan yksityinen tapaus, kyllä niitä on samanlaisia oman pesän likaajia muuallakin. Monikossa tai muuten useita yksilöitä tarkoitettaessa tämä 'erillisen', 'yksinäisen' vivahdus sisältää usein myös viittauksen lukumäärän vähäisyyteen. — — vielä 1500-luvulla on yksityisiä lapalaisia tavattu Etelä-Savossa asti. Hän on — — kirjoittanut jonkin elegian, yksityisen ottaverime-runon.

2. a. Substantiivisesti sanaa *yksityinen* käytetään ihmisyksilöistä, vastakohtana yhteisöille: *Erittäin huomattava on se harrastus, minkä eritoten kasviviljelyskoetointa on maassamme saanut osakseen eräiden yhteisöjen ja yksityisten taholta. Usein tämä vastakohtana oleva yhteisö on nimenomaan yhteiskunta, valtio: — — yksityisen etujen väistyttävä valtakunnan yhteisten etujen tieltä. Näihin kumpaankin merkitysvivahteeseen liittyy laaja adjektiivinen käyttö:*

2. b. *Työskenteli yksityisenä [= omalla vastuullaan, omaan laskuunsa toimivana] neuvottelevana insinööriä. Kirjeet voidaan jakaa kolmeen pääryhmään, yksityisiin [= henkilökohtaisiin, »ihmisen ihmiselle» kirjoittamiin] kirjeisiin, liikekirjeisiin ja virallisiin kirjeisiin. Jonkun yksityiset asiat, yksityinen mielipide. Yksityinen rippi. Keskustella yksityisesti jonkun kanssa.*

2. c. *Yksityiset ja julkiset rakennukset. Yksityiset ja valtion oppikoulut. Yksityinen sairaala. Yksityinen yhtiö. Yksityinen yritteliäisyys. Yksityinen omistusoikeus.* Tässä merkityksessä *yksityinen* saattaa viitata myös ryhmään yksityisiä henkilöitä, kuten edellisistä esimerkeistä ilmenee (*yksityinen yhtiö, sairaala* voi olla usean omistama).

Adjektiivi *yksittäinen* tietenkin johdetaan adverbista *yksittäin*, jonka merkitys on 'yksi kerrallaan', 'yksi paikassaan': *Arvokkaampia turkiksiä myydään yksittäin, halvempia tusinoittain tai ryhmittäin. Kukat yksittäin lehtihangoissa.* Adverbin merkitys edellyttää useiden kappaleiden olemassaoloa: yhtä turkista ei myydä yksittäin eikä yksi ainoa kukka ole yksittäin. Pidän omittisuutena seuraavaa Oksasen säettä: *Yksittäin [pro yksikseni] olen heitetty kuin kukka ahon laitaan.* — Adjektiivi *yksittäinen* liittyy adverbin merkitykseen. — — *eteneminen on suoritettava yksittäisin ponnahduksin. Paikkakunnalla on kyllä aikaisemmin ollut yksittäisiä taudintapauksia pitkien väliaikojen jälkeen. Yksittäinen kilpailu* 'jossa osanottajat kilpailevat yksittäin'. *Kukat yksittäisiä.* — — *lehtoniityt, joilla kasvaa yksittäisiä puita ja puuryhmiä.*

On helppo havaita, että näiden kahden adjektiivin merkitysalat osittain peittävät toisensa. On myös olemassa pyrkimystä laajentaa *yksittäisen* aluetta *yksityisen* kustannuksella siten, että *yksityinen* jäisi vain 2. kohdassa esitettyihin merkityksiin.

Tämän kehityksen tiellä on kuitenkin mielestäni esteitä. Ensiksikin: adjektiivina *yksittäinen* ei voine liittää yhtä yksilöä merkitsevään substantiiviin. Voidaan kyllä puhua *yksittäisestä kilpailusta*, sillä vaikka kilpailu on yksi, niin osanottajia on useita, ja siihen juuri adjektiivi viittaa. Mutta en voi pitää hyväksyttävänä seuraavaa vir-

kettä: *Yksittäinen männyn siemen eroaa kuusen siemenestä siinä, että lenninsiipi on siemenjyvään pihitimäisesti kiinnittynyt.* Tässä on mielestäni mahdollinen vain *yksityinen* (merkityksessä I a). Ja jos yksikön yhteydessä siis *pitää* käyttää sanaa *yksityinen*, olisi outoa, jos sitä *eisaisi* käyttää monikon yhteydessä, vaan olisi käytettävä sanaa *yksittäinen* (*yksittäiset männyn siemenet*). Toiseksi: *yksittäinen* mielestäni viittaa hyvin selvästi jonkinlaisen sarjan olemassaoloon, siinä on niin sanoakseni ajallisen tai paikallisen jakautumisen tuntu hyvin voimakas. Jos nyt ei ole kysymys mistään selvästi jäsentyvistä sarjasta (kuten eteneminen *yksittäisin syöksyin* 'syöksy kerrallaan'), vaan yleensä jostakin ryhmästä ja sen yksilöistä, ja jos ei nimenomaan tahdota tähdentää, että ne ajassa tai paikassa esiintyvät erillisinä, vaan erillisyyss edellytetään itsestään selväksi tai siihen ei kiinnitetä huomiota, niin *yksityinen* on mielestäni paremmin paikallaan kuin *yksittäinen*. Esim.: *Kansan kulttuuritaso ei ole yksittäisten henkilöiden tai piirien syytä tai ansiota.* [Leideninpulloja yhteen kytkemällä] *saadaan sähköpatteri, jonka varautumiskyky on yhtä suuri kuin yksittäisten pullojen varautumiskykyjen summa.* Eiväthän henkilöt ja leideninpullot voi olla jäsentymätöntä massaa — on itsestään selvää, että ihmiset ovat eri yksilöitä ja leideninpullot eri kappaleita. Toisaalta ei myöskään tarkoiteta konkreettisesti sitä, että nämä oliot seisovat erillisinä, yksi paikassaan, vaan aivan abstraktisesti vain ajatellaan kutakin erikseen. Silloin mielestäni *yksityinen* on asianmukaisempi sana kuin *yksittäinen* (*yksityisten henkilöiden tai piirien, yksityisten leideninpullojen*).

Yksityinen on siten merkityksessä I a edelleen suositeltava. Sen sijaan se merkityksessä I b useinkin on paras korvata muilla sanoilla. *Yksityinen var-*

tiomies olisi selvemmin *yksinäinen*, samoin *yksityinen neiti* paremmin *yksinäinen neiti*, *yksityinen tapaus* par. *yksinäinen tapaus*. *Yksityinen huone* merkitsee lähinnä 'omassa käytössä olevaa huonetta'; edelle lainatussa esimerkissä tarkoitetaan *erillistä* huonetta. Monikon yhteydessä on myös *yksittäinen* mahdollinen: *yksittäisiä kirjakkeita*, *yksittäisiä ilman sysäyksiä* ovat moitteettomia ilmauksia. Sen sijaan lause *Vielä 1500-luvulla on yksittäisiä lappalaisia tavattu Etelä-Savossa asti* tuskin on asianmukainen: eihän ole varma, vaikka lap-

palaisia olisi joskus tavattu kaksittainkin. *Yksityisiä* antaa tässä juuri oikean vivahteen. Samoin tulee lause *Hän on kirjoittanut jonkin elegian*, *yksityisen otta-verime-runon* ikään kuin tarpeettoman täsmälliseksi, jos *yksityinen* vaihdetaan yksittäiseen.

Siis: *yksityinen* on ainoa mahdollinen merkityksessä 2, ainoa suositeltava merkityksessä 1 a, mutta sopii käytettäväksi merkityksessä 1 b, milloin on puhe yksi kerrallaan, yksi paikassaan esiintyvistä olioista tai ilmiöistä.

MATTI SADENIEMI

Kokouksessaan 13. 12. 1954 Suomen Akatemian kielilautakunta yhtyi alustajan kantaan.